

ВЕЛИКЕ СИЛЕ, СРБИЈА И АЛБАНСКО ПИТАЊЕ

I

Модерна српска држава, зачета у националној револуцији 1804, међународно је призната и незнатно увећана после два рата с Турцима, на Берлинском конгресу јуна 1878. Заједно с њом, независност је стекла и друга српска држава, Црна Гора, док је ван њихових граница остао значајан простор, сматран, у етничком смислу, српским територијама: устанички покрети у Херцеговини и Босни били су скршени, а војно напредовање у Стару Србију (Косовски вилајет) и Македонију (Битољски вилајет) заустављено.

Србија и Црна Гора обе словенске и православне државе, ослонац у борби за национално ослобођење тражиле су у царској Русији, која је до 1856. била званични, а након тога само традиционални заштитник православних хришћана у Османском царству. Разочаран подршком Санкт-Петербурга Бугарској у Санстефанском мировном уговору (3. март 1878), кнез Милан Обреновић заштиту тражи у наручју Аустро-Угарске, која је, добивши мандат за окупацију Босне и Херцеговине, уз асистенцију великих сила тријумфовала на конгресу у Берлину и најавила своје аспирације да постане водећа сила на Балкану.¹

1 Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875-1878*, књ. I-II, Београд 1896-1898; В. Ђорђевић, *Србија на Берлинском конгресу*, Београд 1890; Г. Јакшић, *Босна и Херцеговина на Берлинском конгресу 1878*, Београд 1955; M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, London-New York 1966, стр. 178-219; D. MacKenzie, *The Serbs and the Russian Pan Slavism 1875-1878*, New York 1967, стр. 299-326; Н. Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1979; М. Екмечић, „Карактеристике Берлинског конгреса“, *Прилози*, Сарајево, бр. 18 (1981), стр. 73-99. Вид. руску документацију: Б. Павићевић, *Русија и босанско-херцеговачки устанак*, Титоград 1985. Различити аспекти Источне кризе у: В. К. Kiraly — G. Stokes (ed.), *Insurrections, Wars and the Eastern Crisis in the 1870s. War and Society in East Central Europe*, vol. XVII, Boulder Colorado 1985.

Невелика и стратегијски мање значајна, Црна Гора је, без већих сметњи из Беча, остала доследно везана за Русију, док је Србија, опхрвана унутрашњим превирањима и лишена руске заштите, убрзо постала полу-зависна држава којој је Аустро-Угарска Монархија наметнула услове за економски развој и одређивала правце националне политике. Одрекавши се Босне и Херцеговине, главног циља националне политике до 1878, Србија је, само уз дозволу бечке дипломатије, могла да се, у случају распада Османског Царства, шири у уско ограниченом правцу према југу.²

У свом *Начертанију* из 1844, Илија Гарашанин је предвиђао да ће успостављање повереничке мреже и широке културне акције припремити терен за једновремени устанак хришћана у Босни и Херцеговини, Старој Србији и Македонији којим ће се воспоставити српско царство. Оно би узак излаз на море имало негде на простору између Улциња и Скадра, простору Старе Србије који је тада, у свакодневној терминологији, означаван као албанско приморје. Гарашанинов план је за друге владавине кнеза Михаила Обреновића, сагласно пројекту о балканском савезу (1866-1868), допунио новим елементима — о образовању балканске федерације око Србије као Пијемонта, што је после узастопних пораза Аустро-Угарске најпре у ратовима у Италији (1859), а потом и у директном сукобу с Пруском 1866, престало да изгледа као утопијски пројект без реалних основа.³ Ипак, до дуго припреманог устанка није дошло због изостанка спољне подршке и слабе војне припремљености. Аустро-Угарска је, потиснута са својих северних граница, тежиште свог даљег ширења пренела на просторе централног Балкана — најпре на Босну и Херцеговину, а затим, у склопу ширих планова, почела припрему даљег продора у дубину Балкана — према вардарској долини.

После 1878. године, Аустро-Угарска је, политички и финансијски подржавана од Немачке, успешно сузбијала традиционалну руску политику подржавања националних покрета на Балкану, отварајући пут германском продору на исток („Drang nach Osten”). Финансијски недорасла да конкурише крупном немачком капиталу на европском југоистоку, изнутра изједана политичким превирањима и немоћна пред концертом европских сила — који је у очувању Турске видео залог одржања равнотеже снага у Европи — царска Русија је била све видљивије одсутна из југоисточне Европе. С изузетком Бугарске (до 1886), она је од 1878, па све до војног пораза на Далеком

2 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. II (1878-1889), Београд 1927, стр. 49-66. В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*, Београд, б. г., стр. 132-138.

3 D. Mac Kenzie, *Ilija Garašanin, Balkan Bismarck*, Boulder Colorado 1985. В. Стојанчевић (ed.), *Илија Гарашанин (1812-1874)*, САНУ, Београд 1991.

истоку 1905, била свуда на Балкану у сталној дефанзиви — сасвим немоћна да очува варљиву равнотежу снага успостављену споразумима са Бечом (1897. и 1903) на начелу *statusa quo*.

Двојна Монархија је после 1878. године одлучно попунила вакуум изазван повлачењем Русије, стварајући постепено, од независних балканских држава — пре свега од Србије, Румуније и Бугарске — ланац сателитских држава које ће, насупрот руским интересима, омогућити њен продор у дубину Балкана — према Солунском заливу. Као главна карика у премошћивању ланца српских насеља у Старој Србији и северозападној Македонији, требало је да буду Арбанаси, народ који је каснећи с националном интеграцијом, тек ступао на позорницу историје.

Историјско кашњење албанског покрета најбоље су изразили његови водећи идеолози, песници и писци, чији је ватрени патриотизам сав био подређен послу на образовању заједничке националне свести. За разлику од Срба, Бугара и Грка, чији су национални препороди, упоредо с начелом народности, полазили од историцизма, од захтева за обновом средњовековних царстава у њиховим максималним границама, Албанци нису имали снажне средњовековне традиције којом би легитимизовали своје територијалне захтеве у епохи национализма. Српске аспирације полазиле су од Душановог царства у XIV веку, бугарске од Симеоновог у X веку, а грчке су, најчешће у име „Велике идеје”, тражиле обнову Византије с Цариградом као престоницом — у границама најближим оним из доба Василија II Бугароубице (XI век). Албански препородитељ Пашко Васа је у поеми „Албанија, несрећна Албанија”, као пожељан оквир албанског уједињења означио простор омеђен обалским појасом који на северу полази од Бара на северу, до Превезе на југу, залазећи дубоко у залеђе омеђено наведеним градовима.

Припадност различитим верама, означавала је и социјалну неједнакост и дијаметрално различит политички и правни статус. Код Албанаца муслимани су били у премоћној већини, посебно *сунити*, али је јак утицај у муслиманској елити имао и ред *бекташа*, који су у Албанији, све до Другог светског рата, имали своје најјаче упориште. Сунити су били снажно везани за османске традиције, одани султану и противници било каквих политичких реформи. Код сунита је ислам био оквир у којем су се чувале племенска организација, локални обичаји и закони, и сдржавале постојеће привилегије — од ослобађања разних дажбина до специфичних војних обавеза према султану и Порти.

Бекташи, за разлику од сунита који су били верски нетрпељиви, важили су за толерантне према другим конфесијама, стављајући, по правилу, народност испред религијске припадности. Ипак, верска подвојеност, упркос одређеним облицима верске толеранције унутар албанског народа, ос-

тала је, можда и због утицаја свештенства, једна од важних вододелница у потоњем политичком развоју. Верска подељеност имала је, зато, за последицу, везивање њихових националних тежњи за различите политичке центре. Док је већина православних Албанаца своје политичке планове везивала за Атину и Букурешт, муслимани су остајали верни Цариграду и султану, док је римокатолички најмалобројнији део албанског народа стајао под снажним утицајем италијанских мисионара и хабсбуршких владара, који су од почетка XVII века полагали право на верску заштиту римокатоличког живља.

II

Главну препреку плановима владајућих кругова у Бечу о ширењу у дубину Балкана биле су територије које су њихови експерти и сами означавали као српске: простор између Новопазарског и Приштинског санцака до града Скопља — седишта Косовског вилајета. Аспирације Србије, само пригушене, нису могле бити трајно каналисане, а сваки поремећај равнотеже у Европи отварао је простор за поновно покретање српског питања. Начело народности, на које се, комбинујући га повремено с историцизмом (обнова „Душановог царства”), позивала модерна српска држава, било је више него претња у раздобљу када су Србији недостајали опипљиви војни и економски потенцијали. Револуционарно по пореклу, уграђено у слоган „Балкан — балканским народима”, начело народности је задирало у саме темеље легитимистичког устројства Аустро-Угарске Монархије. Супротстављајући се српским националним тежњама, бечка пропаганда је од краја XIX, и посебно у првим деценијама XX века, када је сукоб са Србијом постајао све извеснији, истакла крилатицу о „великосрпској опасности”, плашећи њоме, с много успеха, све суседне балканске народе.

Ратујући с неједнаким успехом у два маха с Турцима 1876. и 1877-1878, Србија је, у настојању да се помогне Нишког санцака и северне Македоније, ушла у дуготрајан сукоб с Бугарима, а око простора омеђених Старом Србијом у којој су уточиште нашле бројне арбанашке избеглице из ослобођених територија, нашла се насупрот арбанашком националном покрету. Истакавши своје захтеве на састанцима *Албанске лиге* (1878-1881), у матици изразито верски (муслимански) и конзервативно настројени, њени вођи (Деведесет делегата из четири вилајета, претежно из два на северу: Скадарског и Косовског, уз неколико делегата из Битољског и Јањинског), од великих сила окупљених у Берлину 1878, не излазећи притом из оквира османског легитимизма, захтевали су да територије изгубљене у другом рату Србије и Црне Горе с Турском, буду враћене под суверенитет Цариграда, означавајући их као арбанашки етнички простор. Њихова представка остала

је без икаквог одјека. Кнез Ото фон Бизмарк, који је председавао Конгресу, лаконски је одговорио „Не постоји албанска нација”.

Социјално шаролик, верски подељен, а политички недовољно изграђен, арбанашки национални покрет је, помаган од Високе Порте, гурнут у пограничне сукобе с двома српским државама, а разне фракције арбанашког вођства уживале су начелну или отворену подршку дипломатских представника Аустро-Угарске и Италије. Означивши територије четири вилајета — Скадарског, Јањинског, Косовског и Битољског као оптимални оквир за успостављање замишљене аутономне јединице под арбанашком управом, вођи Лиге су истакли захтеве и за територијама где Арбанаси нису имали апсолутну, а у многим областима ни релативну, већину становништва (Косовски и Битољски вилајет).⁴ Штавише, били су то простори на које су и због компактних целина насељених њиховим сународницима, и због непрекинутих историјских традиција, полагале право Србија и Црна Гора, државе чија је национална идеологија, упоредо с начелом народности, почивала на „косовском завету” — историјској мисији о „освети Косова”, где је протеривање Турака било први предуслов свесрпског уједињења.

Албанска лига основана је у Призрену, практично на периферији арбанашког етничког простора, у областима где су Арбанаси-муслимани све видљивије потискивали Србе-хришћане. Сукоби између Арбанаса и Срба, уоквирени традиционалном нетрпељивошћу правоверних муслимана као господарећег слоја у држави и хришћанске раје, између рушилаца и бранилаца османског поретка, постепено је прерасла у међунационални сукоб око територија, сукоб којем су конфесионална припадност и расне предрасуде давале моћне подстицаје: „Истина је да косовски Албанци, који су већином били муслимани, себе верски поистовећују с Турцима, и на тој се основи поистоветили с Царством. Хришћане, као непријатеље Турске, они су сматрали и сопственим непријатељима. Штавише, кад су Словени у питању, мржња косовских Албанаца није била заснована на религији — иако ју је религија појачавала — него на етничкој разлици: они су се борили против странаца (Словена) који су жудели за њиховом земљом.”⁵

На кривудавом путу од исламске и проосманске организације под заштитом Високе Порте до аутономистичког покрета који је, најзад, поставио и питање националне независности, Албанска лига изгубила је одређен број

4 В. Stulli, „Албанско питање 1878-1882”, РАД ЈАЗУ, бр. 318 (1959), стр. 321-325, H.-D. Shandler, *Die Albanienspolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden 1971, стр. 9-10 (са статистичким подацима).

5 „Shkja”, у множини „Shkje” је албански, углавном погрдан, израз за Словене. Долази од латинског израза „sclavus” у значењу „Словен”. S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton 1967, стр. 202 (цитат).

присталица међу муслиманским главарима и њима оданом становништву, да би на крају, када је постала оптерећење за спољнополитичке позиције Царства, била и војно сломљена 1881, интервенцијом наређеном из палате султана Абдулхамида II (1876-1909). Подвојеност која је настала међу Арбанасима после сламања Лиге била је израз одређеног колебања о правцима даље националне интерграције: муслиманска већина, предвођена крупним земљопоседницима и конзервативним племенским главарима је у новој панисламској политици Абдулхамида II нашла важно упориште за очување политичке превласти у средишту Балкана. Представници националне елите из редова римокатолика и православних, немоћни да својим сународницима све три конфесије наметну европске параметре за образовање модерне нације, потражили су, ограничени пре свега на културне акције, политичку подршку у Бечу и Риму. Ова подвојеност, уоквирана крупним социјалним и верским разликама знатно је утицала на дуготрајну инструментализацију арбанашког националног покрета у потоњем раздобљу.⁶

Италија, која је посредством мреже верских мисија, верских школа и трговачких испостава изградила солидна упоришта у албанском приморју (посебно у северним областима) добила је у Аустро-Угарској главног ривала у борби за покровитељство над арбанашким народом. Аустро-Угарска и Италија су 1897. склопиле споразум о њиховим узајамним интересима у Албанији којим није дозвољавано некој трећој сили да се меша у албанско питање. Италија је такође настојала да свој утицај прошири међу римокатоличким Албанцима чији је званични заштитник била Аустро-Угарска, финансирајући културни покрет Итало-Албанаца.

Иницијативу је, међутим, брзо преузела Аустро-Угарска. Управо су из Беча потекле значајне културне и просветне иницијативе, срачунате на буђење националне свести и јачање осећања заједништва међу Арбанасима свих конфесија: штампане су, превођене и по арбанашким колонијама у Европи и на Блиском истоку растуране књиге с историјским садржајем (Ludvig Thalloczy, објавио је, без потписа „Populare Geschichte der Albanesen”), састављани су и грбовници, писане граматике како би се од удаљених дијалеката (Гега на северу и Тоска на југу) створио један књижевни језик и усталила латиница као заједничко писмо. Теорија о илирском пореклу Арбанаса, као најстаријем народу у Европи, настала у кабинетима немачких и аустријских научника, одмах је посредством политичких кругова пуштена у јавни оптицај да би била инструментализована у политичке сврхе — као важно средство у формирању јединствене националне свести.⁷

6 Детаљније: Д. Т. Батаковић, „Улазак у сферу европског интересовања”, *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989, стр. 228-231.

7 М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. II, Београд 1989, стр. 450-455.

На политичком плану, преко римокатоличких мисија, мреже конзулата и уз обилата средства из диспозиционих фондова, започета је акција придобијања до тада занемарене муслиманске већине у арбанашком народу. Указивање на словенску опасност — Србију и Црну Гору — иза којих је стајала Русија, имала је значајан одјек међу Арбанасима, који су у „Москову” (Русија) видели главну опасност по своје интересе. Упоредо с храбрењем Арбанаса да систематским прогонима трајно истисну Србе с Косова, Метохије и суседних крајева, балканска политика Беча се, у раздобљу савезништва Немачке и Аустро-Угарске с Високом Портом, складно допуњавала с основним политичким начелима „крвавог” султана Абдулхамида II: он је у хришћанским покретима видео извор свих зала унутар свога царства.⁸

Наметнувши се као сила која је једина, у случају распада отоманске власти у Европи, способна да заштити интересе Арбанаса, Аустро-Угарска је, постепено, успела да придобије најзнатније племенске вође у Старој Србији, посебно у Метохији, где су доминирали, и да у знатној мери утиче на распоред тамошњих политичких снага током новог покушаја аутономистичког окупљања у Пећи (*Пећка лига 1899*). Главна последица таквих настојања било је бујање анархије у Старој Србији, праћено опадањем ауторитета турских власти и јачањем прогона над тамошњим српским становништвом. Карактеристично је било држање двеју ривалских сила, Русије и Аустро-Угарске, приликом тзв. Колашинске афере, када су, због потајног наоружавања српских села уз границу са Србијом, уследиле репресалије под вођством локалних арбанашких вођа: „У мају 1901, арбанашке банде су пљачкале и делимично спалиле Нови Пазар, Сјеницу и Приштину. Они су Словене свуда нападали, а највише је страдало српско становништво, због њихове близине с Арбанасима. Арбанаси су окупирали (Ибарски Колашин) и масакрирали значајан број Срба. Уследила је интервенција Русије која је захтевала да арбанашки пљачкаши и турски жандарми буду кажњени док би 'хришћанском' становништву било дозвољено да задржи оружје потребно за заштиту. Са своје стране, Аустро-Угарска је покушавала да умањи ефекте колашинског масакра, тврдећи да је читав догађај вишеструко увеличан.”⁹

8 Курди су, у Малој Азији, имали сличну улогу у прогонима хришћана (Јермена) као Арбанаси у Европској Турској. Д. Т. Батаковић, „Анархија и геноцид над Србима”, *Косово и Метохија у српској историји*, стр. 250.

9 S. Skendi, *нав. дело*, стр. 203. Вид. Д. Т. Батаковић, „Истрага оружја у Ибарском Колашину”, *Косовско-метохијски зборник*, књ. 1, САНУ, Београд 1990, стр. 269-284.

III

Када је Србија, после раздобља летаргије у националној политици, у последњој деценији XIX века појачала верско-просветну акцију у европској Турској, праћену отварањем мреже конзулата и добијањем владичанских места у Призрену (1896) и Скопљу (1897, коначно 1902), бечка дипломатија је њена настојања на заштити сународника протумачила као недвосмислен израз „великосрпске пропаганде”.¹⁰ Политичке прилике у Србији и њен незавидан међународни положај нису дозвољавали акцију ширих размера на заштити Срба, које су у пограничним турским провинцијама, не без неког система, прогонили Арбанаси. Српски посланик у Цариграду, Стојан Новаковић, покушао је с дипломатским притиском на Високу Порту. Прва од његових нота о арбанашким насиљима у Старој Србији била је, 26. маја 1898, уручена турском министру спољних послова: „У току последње четири године Краљевска (српска) влада била је више пута приморана скренути пажњу царској (османској) влади на неред и невероватна насиља које непрестано чини непокорно и недисциплиновано арбанаско становништво, како на српско-турској граници, тако и у пограничним санџацима. Ови злочини и напади управљени су искључиво противу хришћанског становништва турске народности, и изгледа да им је сврха, да тај народ истребе из тих крајева... Злочини и пљачке дешавају се свакодневно, а кривци не само да нису кажњени, већ их власти и не гоне. Број бегунаца који прелазе границу да би живот спасли, огроман је, и расте из дана у дан. По подацима које има Краљевска влада, за кратко време од неколико месеци, прошлог лета и зиме, извршено је, у санџацима приштевском, ново-пазарском, пећком и призренском, више од четири стотине злочина као што су: убиства, паљевине, разбојништва, оскрвњење храмова, силовања, отмице, пљачкања, крађе читавих чопора (стоке). Овај број представља тек један део, највише петину онога што се у ствари десило, пошто се за већину злочина и не сазнаје, јер се жртве или њихове породице не смеју ни да жале.”¹¹

Формална истрага коју су спроводиле турске власти није донела, за српске захтеве, одговарајуће противмере, јер је већина навода у Новаковићевим нотама била оспорена. Без подршке великих сила, Србија ништа није могла нити је успела да учини. Покушај владе у Београду да питање

10 В. Стојанчевић, „Аустроугарско-српски сукоб у Косовском вилајету на почетку XX века. Југословенски народи пред Први светски рат, САНУ, Београд 1967, стр. 847-876, исти, „Сукоб Аустро-Угарске и Србије у Косовском вилајету 1900-1914. Велике силе и Србија пред Први светски рат, САНУ, Београд 1976, стр. 551-563.

11 Преписка о арбанашким насиљима у Старој Србији 1898-1899. Министарство иностраних дела, Београд 1899, стр. 15-16, Д. Т. Батаковић, „Анархија и геноцид над Србима”, *Косово и Метохија у српској историји*, стр. 252-253.

заштите српског становништва у Старој Србији интернационализује пред Међународну конференцију мира у Хагу (1899) којој је требало да буде поднесена „плава књига” о арбанашким насиљима (збирка нота штампана упоредо, на француском и српском језику, са детаљним подацима о насиљима, представки које је Новаковић измењао с турским министром) спречила је, енергичним протестом код краља Александра Обреновића, аустро-угарска дипломатија.¹²

Извештаји српских конзула с терена (у Приштини и Скопљу) да Арбанасе на разрачунавање не подстиче само султан, њихов врховни заштитник, него да слична охрабрења долазе и од агената Двојне Монархије, указивали су на почетак отвореног сукоба, који је најављен већ 1902, уочи реформе акције великих сила у Македонији, прерастао у отворен сукоб после династијске смene у Србији (1903) и њеног поновног окретања политичкој подршци Русије — посебно у питањима заштите православног становништва у европској Турској.¹³ Али, Русија је, насупрот Аустро-Угарској, још увек била изразито слабија по позицијама на Балкану. Први српски конзул у Митровици убијен је априла 1903. у побуни арбанашких одметника који су протестовали против реформи (замишљених да заштите хришћане) и „против „словенске опасности””.¹⁴

У дугорочној политичкој стратегији, простори Косова и Метохије, заједно с Новопазарским санџаком у чији су северни део 1878. уведени аустро-угарски гарнизони, значили су, за Србију и Црну Гору, много више од вардарске долине — биле су то чворишне тачке на којима ће се одлучивати њихова национална будућност. Доминацијом Аустро-Угарске над тим просторима или Албаније која би, по распаду Османске империје, била под протекторатом Беча, две српске државе биле би трајно раздвојене и осуђене на постепено, али сигурно губљење независности. Управо зато Аустро-Угарска је, користећи заузетост Русије на Далеком истоку, упркос њиховом међусобном споразуму у Мирџштегу о равнотежи утицаја (1903) одлучно захтевала, а почетком 1904. и успела, да у реформне акције великих сила (1903-1908) Стара Србија (Косовски вилајет) буде делимично изузета из реформи, а делом поверена њеном надзору: „Кад је Турска прихватила Мирџтешки споразум, Аустро-Угарска је захтевала да се западни део

12 Исто.

13 Извештаји конзула из Приштине и Скопља сабрани су у неколико збирки докумената: Б. Перуничкић (ед.), *Писма српских конзула из Приштине 1890-1900*, Београд 1985. *Сведочанство о Косову 1901-1912*, Београд 1988, *Зулуми ага и бегова у косовском вилајету*, Београд 1988, А. Митровић (ед.), *Милан Ракић, Конзулска писма 1905-1911*, Београд 1985.

14 Д. Т. Батаковић, „Погибија руског конзула Г. С. Шчербине у Митровици 1903. године”, *Историјски часопис*, књ. XXXIV (1987), стр. 312-323.

заштите српског становништва у Старој Србији интернационализује пред Међународну конференцију мира у Хагу (1899) којој је требало да буде поднесена „плава књига” о арбанашким насиљима (збирка нота штампана упоредо, на француском и српском језику, са детаљним подацима о насиљима, представки које је Новаковић измењао с турским министром) спречила је, енергичним протестом код краља Александра Обреновића, аустро-угарска дипломатија.¹²

Извештаји српских конзула с терена (у Приштини и Скопљу) да Арбанасе на разрачунавање не подстиче само султан, њихов врховни заштитник, него да слична охрабрења долазе и од агената Двојне Монархије, указивали су на почетак отвореног сукоба, који је најављен већ 1902, уочи реформе акције великих сила у Македонији, прерастао у отворен сукоб после династијске смене у Србији (1903) и њеног поновног окретања политичкој подршци Русије — посебно у питањима заштите православног становништва у европској Турској.¹³ Али, Русија је, насупрот Аустро-Угарској, још увек била изразито слабија по позицијама на Балкану. Први српски конзул у Митровици убијен је априла 1903. у побуни арбанашких одметника који су протестовали против реформи (замишљених да заштите хришћане) и „против „словенске опасности””.¹⁴

У дугорочној политичкој стратегији, простори Косова и Метохије, заједно с Новопазарским санџаком у чији су северни део 1878. уведени аустро-угарски гарнизони, значили су, за Србију и Црну Гору, много више од вардарске долине — биле су то чворишне тачке на којима ће се одлучивати њихова национална будућност. Доминацијом Аустро-Угарске над тим просторима или Албаније која би, по распаду Османске империје, била под протекторатом Беча, две српске државе биле би трајно раздвојене и осуђене на постепено, али сигурно губљење независности. Управо зато Аустро-Угарска је, користећи заузетост Русије на Далеком истоку, упркос њиховом међусобном споразуму у Мирџштегу о равнотежи утицаја (1903) одлучно захтевала, а почетком 1904. и успела, да у реформне акције великих сила (1903-1908) Стара Србија (Косовски вилајет) буде делимично изузета из реформи, а делом поверена њеном надзору: „Кад је Турска прихватила Мирџтешки споразум, Аустро-Угарска је захтевала да се западни део

12 Исто.

13 Извештаји конзула из Приштине и Скопља сабрани су у неколико збирки докумената: Б. Перуничкић (ед.), *Писма српских конзула из Приштине 1890-1900*, Београд 1985. *Сведочанство о Косову 1901-1912*, Београд 1988, *Зулуми ага и бегова у косовском вилајету*, Београд 1988, А. Митровић (ед.), Милан Ракић, *Конзулска писма 1905-1911*, Београд 1985.

14 Д. Т. Батаковић, „Погибија руског конзула Г. С. Шчербине у Митровици 1903. године”, *Историјски часопис*, књ. XXXIV (1987), стр. 312-323.

Косовског вилајета (санцаци Пљевља, Приштина, Призрен, Сјеница и Нови Пазар) искључе из реформног програма, а да реформе у источном делу вилајета (области Качаника, Куманова, Кратова, Паланке и Скопља) буду поверене искључиво њеним жандармеријским официрима. Српски покушај да прошири програм реформи на западни део Косовског вилајета и спречи Аустро-Угарску у задобијању права да спроводи реформе у источном делу је пропао. Русија, доживевши поразе у рату с Јапаном, није била у позицији да енергично подржи протесте Србије. Она је једино успела да постигне споразум да се западни делови Косовског вилајета повере 'поузданим' официрима. Победа Аустро-Угарске значила је да је та сила решена да задржи ову област слободну од сваког другог утицаја.¹⁵

Конечан резултат аустро-угарских настојања била су даљи прогони Срба у овим областима. Један амерички путописац је описујући положај Арбанаса забележио следеће: „Турцима би било тешко да спроведу обичај разоружавања хришћана (Арбанаса). Али је османска влада обезбедила лојалност хришћана и мухамеданских Гега дозвољавајући им да пљачкају и убијају своје не-албанске суседе колико им душа хоће. Они чак даље притискају, палећи, пустошећи и убијајући Србе у Косовском вилајету. Гранична линија Албаније је на тај начин проширена далеко у Стару Србију. Чак ни граница са Србијом није препрека за ове брђане одане безакоњу. Они често праве упаде у Бугарску кад су стационирани као војници на граници. Арбанаси су преплавили читаву Македонију. Има их у знатном броју који су стигли све до Цариграда. Али изван њихових сопствених граница и дела Косова из којег су Срби избегли, они се држе одређених граница. У многим албанским дистриктима, Арбанаси су изузети од војне службе, али се знатан број, у својству добровољаца, придружио турској војсци. Они се уписују у војску због оружја и муниције.”¹⁶

Један други путописац, британски новинар, забележио је сличне утиске о стању у Старој Србији: „Од остатка српског хришћанског становништва у Старој Србији, од девет који су остали, један је у безнаћу, током последњих година, пребегло у Србију. Преостали, ненаоружани и незаштићени, преживљавају само тако што су ушли у врсту феудалног односа са неким арбанашким силником. Арбанас је еуфемистички описан као њихов 'заштитник'. Он живи у толерантно пријатељским односима са својим српским вазалом. Он је обично спреман да га заштити од других Арбанаса, али заузврат поставља бескрајне уцене у неограниченом мноштву облика. (...) Они могу бити приморани на кулук на неодређен број дана. Али чак и тако систем је неефикасан, и заштитник не долази кад је потребан. Само

15 С. Скенди, *нав. дело*, стр. 304.

16 F. Moore, *The Balkan Trail*, New York 1906, стр. 223-224.

је неколико српских села која нису у повременим пљачкама изгубила своје овце и осталу стоку — могу да наведем имена сличних случајева ако би то имало сврху. За две или три године село остаје у мочвари крајње беде, а онда је тежак посао поново обновити стадо, само да би поново било изгубљено. Покушавао сам да установим какав је систем земљишног поседа. Моје питање, по правилу, дочекивано је с осмехом. Систем земљишног поседа у земљи где су Куран и пушка једини закон, оно је што арбанашки главар области изабере да уради. Српски сељаци, деца земље, су кметови по вољи, изложени сваком каприцу њихових домаћих освајача. Годину за годином арбанашки брђани спуштају се у равницу, и из године у годину, српски сељаци нестају пред њима.”¹⁷

Кад су владајући кругови у Београду, још увек опрезно помажући четничку акцију у пограничним провинцијама, постали свесни опасности да ће превласт Арбанаса на Косову трајно угрозити српску независност,¹⁸ Србија се већ налазила у исцрпљујућем царинском рату с Двојном Монархијом (1906-1911), а анексија Босне и Херцеговине (1908) најавила је нове сукобе. Уочи анексије Босне и Херцеговине, 18. марта 1908, вођена је једна у низу расправа у српској скупштини о стању у Старој Србији и Македонији. Влади Николе Пашића земерано је да ништа није учинила да заштити тамошњи српски живаљ. Један опозициони посланик изнео је опомињуће чињенице о аустро-угарском продору ка југу, упозоривши да „она живо ради на томе да се из Босне и Херцеговине преко новопазарског санцака дочепа долине вардарске, да преко Солуна изађе на велики светски пут. Једном речи она жели да од Солуна начини свој други Трст. Србија о свему томе мора водити рачуна јер је томе продирању аустријском, српски елеменат једина препрека. Само у томе моменту кад се српски елеменат ослаби, Аустрија може потпуно своје намере остварити. Како Аустрија већ 30 година по плану и систематски ради на томе, бојазан је данас већа но икад, да она те своје намере не постигне. Томе њеном великом и срачуњеном плану има се приписати, што је из реформне акције, коју је она прва започела с Русијом, миршштегским програмом 1903. године, већим делом изостављена Стара Србија, мада су те реформе прешније и потребније него игде на другом месту. Том истом политиком руководи се Аустрија и данас, кад тражи да босанску железницу веже са гурском железницом, да споји Увац са (Косовском) Митровицом. Због тога је изјава барона Ерентала у аустро-угарским Делегацијама изазвала узнемиреност код великих сила европских.

17 Н. Н. Brailsford, *Macedonia. Its Races and their Future*, London 1905, стр. 275-276.

18 Српска влада планирала је у лето 1805. да поново протестује против арбанашких насиља у Косовском вилајету, слично бугарској влади која је учинила исто протестујући званично због прогона Бугара у једренском вилајету. Документација је прикупљена, али никада није поднесена великим силама (Архив САНУ, Београд. бр. 14243, 4565).

Све су велесиле у тој изјави барона Ерентала видели повреду Берлинског уговора и status-quo-а на Балкану.”¹⁹

Још суморнија била је анализа истог посланика о стању у Старој Србији и Македонији: „Тамо су Србима непријатељи и Турци, и Арнаути, и Бугари, и патријаршисте, и егзархисте и фратри. А како су велике силе расположене према српском народу у Старој Србији најбоље сведочи то, што је она искључена из реформне акције. Стање какво је данас у Старој Србији и Македонији, ако овако и даље потраје, довешће брзо до пропасти тамошњи српски елеменат, тамо се систематски ради на томе, да се српски живаљ сасвим истреби. Србима у Старој Србији није заштићен ни живот, ни имање, ни част ни образ, ни вера прадедовска. Ја ћу бити слободан да овде изнесем бледу слику оног стања у ком живи српски елеменат у Старој Србији и Македонији, наводећи неке бар приближне статистичке податке. За две године, од септембра 1904. до септембра 1906. било је у Старој Србији убиства 621; насилних отмица српских жена и девојака 53; насилних турчења 135; уцена (отимање имања и новца на 7000 лира или 161.000 динара; бегства у Србију и Црну Гору или изгнанства 1628 лица)... Број арнаутских зликоваца који у Старој Србији раде на истребљењу српског племена веома је велики. Позната су имена многих арнаутских четовођа, као што су зликовци: Иса Бољетинац, Мула Зека, и други. Многа села у Старој Србији су пропала и опустела, а становништво им пребегло у Србију и Црну Гору, или побегло у планину. Турци се чине невешти свима тим гоњењима и страдањима Срба. Срби не налазе нигде заштите и одбране, ни код турских полицијских власти ни код турских судова. И, што је још више за осуду, кад Европа заводи реформе у Македонији, стање је у Старој Србији много горе него што је било пре почетка реформне акције. Иако реформна акција треба да се изведе у свим турским покрајинама, у којима хришћански живаљ страда, Аустрији је пошло за руком да се, најпре уз пристанак Русије а за тим и осталих сила, реформе ограниче на солунски и битолски вилајет, а да се од Косовског вилајета у реформну акцију увуче само најмањи скопљански санцак. Осталих пет санцака: призренски, пећски, приштински, сјенички и пљевљански остављени су и даље на милост и немилост Турака и Арнаута. Увек доследна освајачкој политици на Балкану, Аустрија је себи обезбедила извођење рефорама у српском скопском санцаку.”²⁰

19 *Стенографске белешке Народне скупштине сазване у други редован сазив за 1907*, књ. IV, св. прва, Београд, 1908, стр. 72 (говор Михаила Ј. Ђорђевића).

20 Исто, стр. 73. Посланик је замерао Пашићевој влади што тада није апеловала на „најмоћнију силу европску, Енглеску, јер је била с њом тада у прекинутим односима (алузија на прекид дипломатских односа с Великом Британијом 1903–1906. због захтева Лондона да се, као услов за обнову односа, пензионису главни официри-завереници из мајског преврата 1903). Кад је наша група, увиђајући сву штету коју ће Србија због тога

Настојања Београда да после Младотурске револуције 1908. добије највиђеније арбанашке вође у Старој Србији (Иса Бољетинац, Бајрам Џури, Идриз Сефер) за сарадњу ради заједничког отпора Двојној Монархији и младотурцима, била је привидно успешна после таласа арбанашких устанака (1910-1912) када су и Србија и Црна Гора снабдевале оружјем арбанашке устанике, а избеглима (као у Црној Гори) пружале азил. Та сарадња била је срачуната да потисне растући утицај Аустро-Угарске, а Србима на Косову, Метохији и суседним крајевима обезбеди престанак насиља. Та настојања пропала су у тренутку када су, поново истакавши захтев за аутономијом, уочи Првог балканског рата, Арбанаси, решени да наспрам коалиције балканских држава, бране Османску државу и своје интересе у њој, стали уз Порту и султана Мехмеда V Решада. Аустроугарски конзули (посебно Прохаска у Призрену) и широка мрежа агената, охрабривали су Арбанасе да се супротставе надирућим српским армијама.²¹

IV

У Првом балканском рату 1912, трупе српских армија су, по ослобођењу Косова (Метохију су ослободиле црногорске снаге) ушле у северну Албанију и избиле на Јадранско море, а црногорска војска прегла да заузме Скадар. Решеност српске владе и војске да заузме северну Албанију — по етничком саставу албанске области — почивала је на уверењу, које су делили Двор, Врховна команда, политичке странке (с изузетком малобројних социјалиста), научних кругова и јавног мњења у Србији да Арбанаси, раздељени трима верама, подвојени у често сукобљена племена, немају праве националне свести, да се, у модерном смислу још нису конституисали као народ и да ће се, самим тим, један њихов део моћи уклопити у српску државу. Председник српске владе Никола Пашић је, уочи избијања рата, арбанашким првацима у Старој Србији нудио „Споразум о заједници Срба и Арбанаса у косовском вилајету”. Пашић је био спреман да Арбанасима зајемчи следећа права — слободу вере, школе на матерњем језику, употребу арбанашког језика у судовима и локалној администрацији, и на крају, посебну арбанашку скупштину која би одлучила о законима посвећеним верским, образовним и правним питањима.²²

претрпети предлагала радикалној влади да прекинуте односе с Енглеском што пре воспостави она је нашла за боље да више води рачуна о двојици-тројици официра, него ли о будућности српског племена. Питање о обнови односа са Енглеском било је одложено, али је одложено на штету Србије и Српства.” (Исто, стр. 73).

21 В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1936; Ђ. Микић, *Аустро-Угарска и младотурци 1908-1912*, Бања Лука 1983.

22 Ђ. Микић, „The Albanians and Serbia during the Balkan Wars”, у: B. Kiraly — D. Đorđević, (ed.), *East Central European Societiz and the Balkan Wars*, Boulder Colorado 1987, стр. 170.

Премда је грађански рат у Албанији (1912-1915) само донекле дао право српским проценама, заузимањем Скадра, Тиране, Љеша и Драча (где је војска радосно узвикивала „Живело српско море”), Србија је нарушила начело народности на које се упорно позивао Београд, али је прави смисао албанске експедиције (оправдане и историјским правом и стратегијском нужношћу) било обезбеђивање излаза на море и луке преко које би се српска роба извозила на светско тржиште. Економска независност Србије, опкољене са свих страна Аустро-Угарском, била је предуслов очувања њене политичке самосталности.

Аустро-Угарска је, заузврат, подстакла проглашење независне албанске државе у Валони 28. новембра 1912. Привремена влада Исмаила Кемала (Ћемалија) била је играчка у рукама бечке дипломатије, лишена јачег утицаја на народ. Сви документи, укључујући и прокламацију о независности, били су написани на турском језику и арапским писмом; ни један од чланова привремене владе није знао да пише на албанском језику. Али, пре него што ће Исмаил Кемал, напустити Беч и на аустријској лађи кренути у Валону да прогласи независност, бечка штампа је развила широку кампању о стварању „Велике Албаније” која би обухватила и градове као што су Битољ (Монастир), Јањина, Скопље, Приштина и Призрен.²³

Двојна Монархија је појаву српских трупа у албанском приморју сматрала претњом њеним виталним интересима. Ратоборни војни кругови у Бечком генералштабу предлагали су напад на Србију, чије су северне границе, због заузетости главнине трупа на југу, остале без заштите. Током децембра 1912. сва предвиђања су најављивала избијање аустроугарско-српског рата. После саветовања с руском и италијанском дипломатијом, српска влада је дала следећу изјаву: „Ми не желимо да се сами упуштамо у питање о нашем изласку на море, већ да се остави исто великим силама кад се рат сврши и мир закључи. Ми, на послетку, нећемо бити противни стварању аутономне Албаније, ако се Европа на то сложи. Само држимо да аутономна Албанија неће служити миру који је потребан и балканским сојузним државама и целој Европи. Наша је жеља да изађемо на приморје и да имамо пристаниште на својој територији — но решење тога питања остављамо В.(еликим) силама да га реше онда кад решавају и остала питања, која ће потећи иза мира.”²⁴

Аустроугарску инвазију на Србију спречила је Конференција амбасадора великих сила у Лондону (1912-1913). Представници балканских држава почели су преговоре с представницима Османског царства.

23 Д. Т. Батаковић, „Ослобођење Косова и Метохије”, *Косово и Метохија у српској историји*, стр. 284.

24 Исто, стр. 285. Вид. В. Ћоровић, *нав. дело*, стр. 410.

Конференција амбасадора је питање српског изласка на море и статуса Албаније покушала да сведе на питање мира с Турском. Док је Русија подржавала српске захтеве за јадранским лукама, намера Аустро-Угарске била је да обезбеди Албанији што веће територије. Француска и Велика Британија прихватиле су стварање Албаније, али су страховали да ће у њој Аустро-Угарска и Италија имати премоћан утицај.

Првог дана рада Конференције, амбасадори су изашли са компромисном изјавом: „Аутономна Албанија гарантована и контролисана искључиво од стране шест сила, под суверенитетом или сизеренством султана, подразумева се да ће из управе бити искључен сваки турски елемент.” Решењем да ће границе Албаније с Црном Гором, „у сваком случају бити суседне” онемогућен је излазак Србије на албанско приморје. Београду је, као компензација, било обећано да ће моћи да слободно користи једну слободну и неутрализовану луку у северноалбанском приморју, до које би српска роба стизала железничком пругом коју би, по изградњи, обезбеђивале снаге међународне жандармерије под европском контролом. Мир у Европи је, на овај начин био спасен, али је, како је то напоменуо Рејмон Поенкаре, „Србија платила главни рачун”.²⁵

Уз подршку Италије, Аустро-Угарска није одустајала од намере да осигура највеће делове Старе Србије и северне Македоније аутономној Албанији. Двојна Монархија захтевала је да се Албанији доделе градови Ђаковица, Дебар, Корча, Јањина, Струга, а да се као компензациони објекти доделе још Пећ и Призрен. Русија и Француска, остајале су при средњем решењу по којем би се албанска граница према Србији простирала од развођа Белог и Црног Дрима до Охрида. Албанска делегација захтевала је образовање „етничке” Албаније укључујући следеће градове — Пећ, Митровицу, Приштину, Скопље и Битољ.

Становиште српске делегације је најпотпуније изразила промеморија поднета Конференцији амбасадора 8. јануара 1913. Уз понављање става да се Србија не противи образовању аутономне Албаније, наглашено је да ће читава српска борба за национална права и државну независност (од 1804. и 1912) бити обесмишљена ако буде дозвољено да Албанији припадну области с измешаним српско-арбанашким становништвом, где су вековима подстицани насилна исламизација, арбанашење и истискивање српског становништва. Уз историјске, етнографске, културне и моралне разлоге, српска делегација, под вођством Стојана Новаковића, нагласила је да су Косово и Метохија у којима су Пећ, Дечани и Ђаковица, одувек били „света

25 Д. Ђорђевић, *Излазак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956, стр. 133-134.

земља” српског народа, и да црногорска и српска влада неће дозволити да те области припадну неком другом.

Непопустљива у одбрани својих претензија на Косово, Метохију и западну Македонију, српска влада је сматрала да би улазак било које од тих области у аутономну Албанију означило стварање новог жаришта сукоба преко којег би Аустро-Угарска могла додатно да притиска Србију. Први делегат на Конференцији амбасадора, Стојан Новаковић, нагласио је да „тражећи Арбанији Призрен, Ђаковицу, Пећ, Аустро-Угарска хоће да обнови баријеру међу Србијом и Црном Гором, међу Србијом и морем”. Са своје стране, Пашић је истицао да „из тих предела може истерати српску војску само јача војна сила”, да би, у једном каснијем писму с горчином нагласио: „одузимају се земље и светиње Старе Србије да се уступе ономе који их је до сада пустошио”.²⁶

Србија је била приморана да повуче своје трупе из албанског приморја. Аустро-Угарска је попустила пред руским захтевима, па су Дебар и Ђаковица остали у саставу Србије, али је решено да Скадар, који су још опседали црногорске и српске трупе, припадне аутономној Албанији. Коначна нагодба постигнута је 10. априла 1913, али се о уређењу Албаније расправљало и следећих месеци. Образована је *Међународна контролна комисија* којој је, уз подршку холандских официра, поверено да организује живот у аутономној држави. За наследног кнеза (*mbreta*) Албаније је, међу многим кандидатима, изабран немачки принц Вилхелм фон Вид, рођак румунске краљице, што је у Београду протумачено као нов покушај Аустро-Угарске да преко Албаније, Бугарске и Румуније, затвори обруч око Србије.²⁷

После повлачења српске армије са албанског приморја, Аустро-Угарска је, уз садејство Турске, организовала неколико упада у пограничне српске области — највећа са око 10.000 људи била је у септембру 1913. Уочи и током Првог светског рата, Арбанаси су, од ове две силе додатно наоружавани и финансирани за упаде и евентуални рат против Србије. Вође арбанашких чета састављених и од Арбанаса избеглих с Косова, заузимали су високе положаје у привременој влади Исмала Кемала и потоњим албанским кабинетима: Иса Бољетинац, Бајрам Џури, Риза-бег Криезиу (Црноглавић у српској варијанти) и Хасан (Шишковић) Приштина. Бечка штампа пажљиво је пратила арбанашке упаде у Србију које је организовала њена влада. Јављајући о великим победама арбанашких чета и побуни локалног становништва, бечка штампа је захтевала ревизију граница са

26 Д. Т. Батаковић, „Ослобођење Косова и Метохије”, *Косово и Метохија у српској историји*, стр. 286-287. Шира документација у: *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. VI-1, док. 260, 379-380, 500.

27 Д. Ђорђевић, *нав. дело*, стр. 141-143.

Србијом. Исмаил Кемал је предлагао да се области захваћене устанком или под привременом контролом Арбанаса изузму из српске државе како би се на њима спровео плебисцит под контролом арбанашких побуњеника. Аустроугарска дипломатија настојала је да покаже да се ради о устанку који је најпре избио унутар српске територије (Призрен, Дебар, Ђаковица) којем су се затим придружиле чете с друге стране границе.²⁸

Преко сарадње с Есад-пашом Топтанијем, турским браниоцем Скадра, министром у различитим албанским владама и самосталним господарем централне Албаније (1914-1916), Србија је настојала да постигне неколико циљева: успостави противтежу аустроугарском и италијанском утицају у пограничном албанском подручју, смири арбанашко становништво уговорима о савезу с Есад-пашом, за себе обезбеди доминацију над делом Албаније ради уског излаза на Јадранско море код Скадра. Због јачања паналбанске пропаганде племенских и обласних првака над којима је, по распаду Аустро-Угарске, улогу заштитника преузела Италија, сви ови напори нису дали дугорочне резултате, а сам Есад-паша убијен је, по налогу владе под италијанском контролом, 1920, као издајник националних интереса у Паризу.²⁹

V

Сукоби Србије с арбанашким националним покретом, фиксирани интересима великих сила, унесени су, у нешто измењеном облику, после 1918, и у југословенску државу. Србија је у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Краљевина Југославија) унела своје модерне политичке институције, а на Косову и Метохији покушала да репопулацијом српског становништва из пасивних крајева Херцеговине, Црне Горе и Лике, поврати нарушену демографску равнотежу и да успостави модерну и ефикасну администрацију. Међутим, нерешен српско-албански сукоб, подстрекиван од Италије и суседних земаља поражених у Првом светском рату, на Косову, Метохији и северозападној Македонији је, рефлексом исламске одбојности био даље продубљиван. Мешање југословенске краљевине у унутрашње прилике у Албанији, изазвано ривалством са Италијом, али и бојазни да ће независна албанска држава трајно угрожавати њена погранична подручја, унела је нове тензије у међудржавне и међуетничке односе.

28 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. VI-3, док. бр. 407-410. Вид. и Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне на Косову и Македонији од краја 1912. до краја 1915. године. Национално неразвијени и нејединствени Арбанаси у рукама заинтересованих сила*, Врање 1988, стр. 33-61.

29 Д. Т. Батаковић, „Есад-паша Топтани и Србија 1915”, *Србија 1915. године*, Београд 1986, стр. 299-327, *исти*, „Есад-паша Топтани, Србија и албанско питање (1916-1918)”, *Србија 1918. године*, Београд 1989, стр. 345-364.

Као тешко наслеђе из претходног раздобља, заједничко свим арбанашким покретима против Србије, а затим и Југославије, била је превага ретроградних над либералним решењима албанског националног питања: превагнула је политичка матрица која је своје корене имала у верској нетрпељивости из доба Абдулхамида II и политици порицања свих права Србима, преузета из уходане политичке праксе Аустро-Угарске, чији се зао дух још дуго надвијао над Балканом. Из таквих облика искључивости у тражењу решења националног питања произашла су и савезништва Албаније и арбанашког покрета с тоталитарним идеологијама у Италији и Немачкој у међуратном раздобљу, приклањање италијанском протекторату током Другог светског рата, а после успостављања комунизма, са стаљинистичким режимом Енвера Хоџе.

VI

Неразвијеност балканских друштава, одсуство политичке културе и стабилних демократских традиција, верска подвојеност и трибална психологија, заједно с неједнаким ритмовима националне интеграције, можда су пресудно утицали да се српско-арбанашки односи стално развијају у затвореном кругу тешких сукобљавања — у оквиру заокруженом у доба ривалства великих сила на Балкану. По успостављању комунизма, међуетнички сукоб Арбанаса и Срба око територија добио је не само нове идеолошке садржаје, него и додатне подстицаје којима су не само обновљене, него чак и појачане, старе међусобне нетрпељивости. Оно што је остало као константа, стереотип наслеђен из доба када је Аустро-Угарска доминирала Балканом, јесте уверење да су Срби, премда у комунистичкој Југославији раздељени и будно надзирани, због свог стратешког положаја у средишту Балкана, и даље, најчешће с разлогом, носиоци одлучујуће политичке моћи у југоисточној Европи.

THE GREAT POWERS, SERBIA AND THE ALBANIAN QUESTION

Serbian conflicts with the Albanian national movement, fixed on with interests of the great powers, were transmitted in slightly changed form to the Yugoslav country after 1918. Serbia (in the Kingdom of Serbia, Croatia and Slovenia) introduced its modern political institutions and also tried to reestablish violated demographic balance on Kosovo and Metohia by repopulation of Serbian population from the passive areas of Herzegovina, Montenegro and Lika and to establish modern and effective administration.

However, unreconciled Serbo-Albanian conflict that was induced by Italy and neighbouring countries defeated in World War I, was even more profound in Kosovo, Metohia and north-west Macedonia as the result of Islam hostility. The interference of the Yugoslav Kingdom with the internal affairs of Albania, caused by the rivalry with Italy and fear that the independent Albanian state would permanently endanger their neighbouring areas, brought new tensions into their inter-state and interethnic relations.

Underdevelopment of the Balkan societies, absence of political culture and stable democratic tradition, religious ambivalence and tribal psychology, together with unequal rhythms of national integration, perhaps had crucial influence on the constant development of Serbo-Albanian relations within a closed circle of difficult conflicts — in the period of great rivalry of the great powers on the Balkans. After establishing communism, interethnic conflict of the Albanians and Serbs for the territories got not only new ideological forms, but new initiations which led not only new to renewal, but even to the strengthening of old hostility. As a constant remaining stereotype inherited from the period when the Austro-Hungarian Empire dominated over the Balkans is the belief that the Serbs, though divided and carefully matched in the communist Yugoslavia, have the biggest political influence in the south-east Europe because of their strategic position in the middle of the Balkans.

The prevailing of a retrograded solution of the Albanian national question over a liberal solution, as an inherited problem from the previous period was common to all Albanian movements against Serbia and Yugoslavia. The domination of religious intolerance from the period of Abdulhamid II reign and the policy of denying all rights to Serbs were present. Such a policy was taken from the political practice of Austro-Hungarian Empire whose evil spirit was over the Balkans for a long time. Such models of intolerance during the solution of the problem of national questions led to alliance of Albania and Albanian movement with the totalitarian ideologies in Italy and Germany between two wars. These are the reasons why the Albanian movement was under the Italian protectorate during World War II, and after establishing communism with Stalinistic regime of Enver Hodža.